

Scientific Journal

Journal of Research in Educational Systems

Volume 15, Issue 53,
Pp. 42-57
Summer 2021

Print ISSN: 2383-1324

Online ISSN: 2783-2341

Indexed by ISC

www.jiera.ir

Journal by
Research in Educational
Science is licensed under a
Creative Commons
Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.

Document Type:
Original Article

✉ Corresponding Author:
shariati@atu.ac.ir

Received: 05/06/2020

Accepted: 10/31/2020

How to Site: Asadi, A., Shariati, S. S., Naeimi, E. (2021). Presenting a Theoretical Model of Children's Social Education Based on The Verses of the Holy Quran *Journal of Research in Educational Science*, 15(53), 42-57.
doi: 20.1001.1.23831324.1400.15.53.3.7

Presenting a Theoretical Model of Children's Social Education Based on The Verses of the Holy Quran*

Ali Asadi

Ph.D. Candidate of Philosophy of Islamic Education, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Seyyed Sadroddin Shariati ✉

Associate Professor, Philosophy of Islamic Education Dept., Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Ebrahim Naeimi

Assistant Professor, Counseling Dept., Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

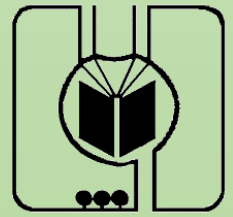
Abstract

The purpose of this study is to provide a theoretical model of children's social education based on verses of the Holy Quran. The research method was descriptive-analytical in terms of data collection. The analytical community included all verses of the Holy Quran along with commentaries, databases related to the subject of research, which were first identified and then studied and analyzed in a purposeful, in-depth and continuous manner. By studying the verses of the Qur'an, interpretations and related sources, the theoretical model of social education in the form of educational goals, principles and methods were extracted. Some of the goals of this model included teaching responsibility, criticism, humility and humility, and some of the principles of this model included love, tolerance, moderation, perfectionism, counseling and dignity, as well as the method of providing a worthy model, learning, compassion and peaceful coexistence. They were included in this model of social education methods. The results of the present study showed that each of the pattern elements was derived from the other and influenced each other, and it was possible to arrange the hierarchy among them. Objectives are propositions derived from the components of social education of the verses of the Holy Quran and the principles were used based on the same propositions and methods. Although the elements of the model were different in terms of application, but each had a specific mission in the educational process and the existence of similarities and the relationship between them was undeniable.

Keywords:

Model, social education, Quran, children

* The present article is taken from the doctoral dissertation in Philosophy of Islamic Education, Allameh Tabataba'i University

نشریه علمی

پژوهش در نظام‌های آموزشی

دوره ۱۵، شماره ۵۳،
ص ۴۲-۵۷
تابستان ۱۴۰۰

شاپا (چاپی): ۱۳۲۴-۲۳۸۳

شاپا (الکترونیکی): ۲۳۴۱-۲۷۸۳

نمایه در ISC

www.jiera.ir

نشریه علمی
پژوهش در نظام‌های آموزشی تحت قانون
بین‌المللی کپی‌رایت Creative
Commons: BY-NC می‌باشد.

نوع مقاله:

مقاله اصیل پژوهشی

✉ نویسنده مسئول:
shariati@atu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۲/۱۷

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۸/۱۰

استناد به این مقاله: اسدی، ع.، شریعتی، س. ص؛
و نعیمی، ا. (۱۴۰۰). ارائه الگوی نظری تربیت
اجتماعی کودکان بر اساس آیات قرآن کریم. پژوهش
در نظام‌های آموزشی، ۱۵(۵۳)، ۴۲-۵۷.
doi: 20.1001.1.23831324.1400.15.53.3.7

ارائه الگوی نظری تربیت اجتماعی کودکان بر اساس آیات قرآن کریم *

علی اسدی

دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

✉ سید صدرالدین شریعتی

دانشیار، گروه فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

ابراهیم نعیمی

استادیار، گروه مشاوره، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

هدف از انجام این پژوهش، ارائه الگوی نظری تربیت اجتماعی کودکان، بر اساس آیات قرآن کریم بود. روش پژوهش، به لحاظ گردآوری داده‌ها، توصیفی - تحلیلی بود. جامعه تحلیلی، شامل کلیه آیات قرآن کریم به همراه تفاسیر، پایگاه‌های اطلاعاتی مرتبط با موضوع پژوهش بودند که ابتدا شناسایی و سپس به صورت هدفمند، عمیق و مستمر مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. با مطالعه آیات قرآن، تفاسیر و منابع مربوط به موضوع، الگوی نظری تربیت اجتماعی در قالب اهداف، اصول و روش‌های تربیتی استخراج شدند. برخی از اهداف این الگو شامل آموزش مسئولیت‌پذیری، نقد ورزی، تواضع و فروتنی بود و برخی از اصول این الگو شامل محبت، مدارا، اعتدال، کمال‌جویی، مشورت و کرامت شد و نیز روش ارائه الگوی شایسته، علم‌آموزی، مهرورزی و همزیستی مسالمت‌آمیز، از جمله روش‌های تربیت اجتماعی این الگو قرار گرفتند. نتایج پژوهش حاضر، نشان داد که هریک از عناصر الگو از دیگری مشتق شده و بر همدیگر تأثیر داشتند و امکان ترتیب دادن سلسله‌مراتب در میان آن‌ها وجود داشت. اهداف، گزاره‌های برآمده از مؤلفه‌های تربیت اجتماعی آیات قرآن کریم است و اصول بر اساس همان گزاره‌ها و روش‌ها نیز بر مبنای اصول به کار گرفته شد. اگرچه عناصر الگو از جهت کاربرد متفاوت بودند اما هرکدام رسالت خاصی را در فرایندهای تربیتی داشتند و وجود سنجیت‌ها و ارتباط میان آن‌ها نیز غیرقابل‌انکار مشاهده شد.

واژه‌های کلیدی:

الگو، تربیت اجتماعی، قرآن، کودکان

* مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری رشته فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی دانشگاه علامه طباطبائی است.

مقدمه

تربیت انسان همواره به‌عنوان یک آرمان تربیتی مورد توجه بوده است و امر تربیت در بین همه ابعاد زندگی حساسیت و اهمیت خاصی دارد و پرداختن به آن یک کار مهم، اساسی و زیر بنایی تلقی می‌شود.

قرآن کتاب تربیت است. تربیت عام‌تر از معنای خاص هدایت است. قرآن غیر از اسم هدایت بودن، تعابیر دیگری نیز دارد؛ مثلاً «شفاء لما فی الصدور». اگر قرآن کتاب تربیت شد، باید به همه آیات با این پیش‌فرض (نگاه تربیتی) نگاه کنیم و یک انتظار تربیتی از آن داشته باشیم، حتی آیات کیهان‌شناسی، طبیعت و غیره در این صورت باید به همه آیات با نگاه تربیتی نگاه کرد، یعنی با این پیش‌فرض، همه آیات مستقیم یا غیرمستقیم هدف تربیتی دارند (اعرافی، ۱۳۸۷).

انسان موجودی است که در تعامل با جامعه و روابط و مناسبات اجتماعی رشد می‌کند و به همان نسبت که از نظر آثار وجودی خویش بر اجتماع تأثیر می‌گذارد، این آثار و خواص وجودی، با تشکیل هویتی مستقل، یک موجودیت اجتماعی را پدید می‌آورد که به نحو مقتضی فرد را تحت تأثیر و تربیت خویش قرار می‌دهد. خداوند انسان را به نحوی خلق نموده که دارای شخصیتی چندبعدی است. همان‌گونه که انسان دارای ابعاد متنوع و گوناگون است، تربیت او نیز دارای ابعاد مختلف است. یکی از بعدهای وجودی انسان، اجتماعی بودن او است که باید در مقام تربیت به آن توجه شود. تأثیر شگفت‌انگیز تربیت در زندگی انسان بر هیچ خردمندی پوشیده نیست و تاکنون هم اهمیت و ضرورت آن مورد تردید قرار نگرفته است. چراکه تربیت صحیح می‌تواند انسان را به اوج ارزش‌ها برساند و اگر این مسیر به اشتباه پیموده شود او را به پست‌ترین نقطه می‌کشاند و به این ترتیب آدمی در سطح حیوانیت خود متوقف خواهد ماند، زیرا انسان در بدو ولادتش دارای فطرت و غریزه و فاقد علم، ادراک و تربیت است. از طرفی شکل‌گیری شخصیت انسان به چگونگی تربیت او بستگی دارد (خرم دوست، ۱۳۹۹).

یکی از ارکان و ابعاد اساسی تربیت، تربیت اجتماعی^۱ است. این جنبه از تربیت از سویی رشد شخصیت فردی را به

همراه دارد و از سویی دیگر میراث فرهنگی را به نسل آینده انتقال می‌دهد (صانعی، ۱۳۹۷، ص ۱۲۶).

تربیت اجتماعی که به‌واسطه آن آدمی در طول حیات خویش تمامی عناصر اجتماعی و فرهنگی محیط خود را به شکل خودآگاه و یا ناخودآگاه درونی کرده و با ساخت شخصیت یگانه می‌سازد، نقش مهمی در کارکرد فرد در جامعه دارد. بدون شک دوران کودکی فشرده‌ترین و ماندگارترین دوره تربیت است که همه عناصر و مؤلفه‌های تربیت اجتماعی که شامل کسب ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی، یگانگی ارزش‌ها با شخصیت و تطابق و سازگاری با محیط اجتماعی است در لایه‌های بنیادین شخصیت به‌منزله میراث ثانوی او باقی می‌ماند. این دوره‌ای که کودک آدمی چیزهای بسیاری را در خود درونی می‌کند بلکه فراتر از آن دوره‌ای است که بیش از هر مقطعی از زندگی در آن قابلیت انعطاف وجود دارد و مناسب‌ترین دوره برای یادگیری و شکل‌گیری شخصیت است (Getzels, 2020).

در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به‌صورت جداگانه به تربیت اجتماعی در قالب ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی پرداخته شده است. در سند تحول بنیادین این ساحت ناظر به ارتباط مناسب با دیگران (اعضای خانواده، خویشاوندان، دوستان، همسایگان، همکاران و غیره) تعامل شایسته با نهاد دولت و سایر نهادهای مدنی و سیاسی (رعایت قانون، مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی و سیاسی، پاسداشت ارزش‌های اجتماعی)، کسب دانش، اخلاق اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی (بردباری، وفاق و همدلی، درک و فهم اجتماعی، مسالمت‌جویی، درک و فهم سیاسی، عدالت اجتماعی، درک و تعامل میان فرهنگی، تفاهم بین‌المللی، حفظ وحدت و تفاهم ملی) است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). این ساحت هرگونه استبداد و دیکتاتوری را نفی می‌کند و درک و فهم را منحصر به خود نمی‌داند بلکه برای تمام انسان‌ها احترام قائل است و قلمرو حق و حقیقت را منحصر در فهم خود نمی‌کند (وفایی و همکاران، ۱۳۹۶). بر اساس پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه ساحت تربیت اجتماعی و بر اساس اسناد بالادستی سند تحول بنیادین، مؤلفه‌های ارتباط مناسب با دیگران، پاکیزگی و وقت‌شناسی،

مؤدب و آرام بودن، منتظر نوبت شدن، احترام و اطاعت از بزرگ‌تر و مربیان، احترام قائل شدن برای سایر دیدگاه‌ها و سعه‌ی صدر تعیین گردیدند.

تربیت اجتماعی و مهیا ساختن افراد برای زندگی بهتر با دیگران یکی از هدف‌های اساسی موردنظر تعلیم و تربیت رسمی است. تربیت علمی با همه تأثیری که در رشد جامعه دارد بدون تربیت اجتماعی ناقص و ابتر خواهد بود. تربیت اجتماعی موردنظر، فقط سازگاری اجتماعی فرزندان نیست، بلکه داشتن مهارت‌ها و نگرش‌های لازم و فعال برای برخورد با مشکلات اجتماعی نیز موردنظر است (ملکی، ۱۳۹۶). از این رو لازم است متولیان و مربیان تعلیم و تربیت فرزندان آینده، به تربیت اجتماعی توجه جدی نمایند تا توانایی‌های آن‌ها در عرصه حیات اجتماعی شکوفا گردد و بتوانند به صورت فعال در زندگی جمعی حضور یابند. بر این اساس ضرورت و اهمیت طراحی الگوی تربیت اجتماعی کودکان از منظر آیات قرآن کریم روشن می‌شود.

لازم به ذکر است که تاکنون درباره تربیت اجتماعی کودکان بر مبنای آیات قرآن کریم پژوهشی به صورت جامع و همه‌جانبه انجام نشده است. چنانچه پژوهشی انجام شده باشد عمدتاً به صورت بخشی و جداگانه بوده است. در حالی که در پژوهش حاضر سعی شده است همه ابعاد در یک فرایند پیوسته و به صورت یک الگوی منسجم مورد مطالعه قرار گیرد. طباطبائی (۱۳۹۷) در پژوهشی که با هدف بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اجتماعی-سیاسی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی انجام شد به این نتیجه رسید که مؤلفه خودشناسی ۹۶ مرتبه، مؤلفه آگاهی ۹۱ مرتبه، مؤلفه استقلال ۸۳ مرتبه، مؤلفه عدالت ۳۵ مرتبه و مؤلفه آزادی ۲۱ مرتبه مورد توجه قرار گرفته است. بذرگر و شهرياری (۱۳۹۹) طی پژوهشی در زمینه تربیت اجتماعی و سیاسی به این نتیجه رسیدند که کودکان باید به واسطه نظام آموزشی و تربیتی اجتماعی - سیاسی، بتوانند از نقش خود، آگاهی یافته به آن ارج نهند و نیز مشارکتی فعال در سطح ملی داشته باشند. مسعودیان و بهشتی (۱۳۹۸) به این نتیجه رسیدند مهم‌ترین اهداف تربیت اجتماعی بر مبنای نهج‌البلاغه شامل رساندن

انسان به آزاداندیشی، ایجاد امنیت و صلح، پرورش روح عدالت‌خواهی و توسعه تعلیم و تربیت بوده و مهم‌ترین اصول تربیت اجتماعی بر مبنای نهج‌البلاغه صداقت، مسئولیت‌پذیری، شایسته‌سالاری، حق‌مداری، وفای به عهد، مدارا، ظلم‌ستیزی و وحدت است. سبحانی نژاد و همکاران (۱۳۹۶) دریافتند که مؤلفه‌های برنامه درسی تربیت اجتماعی-سیاسی مورد توجه در سند تحول بنیادین شامل ابراز عشق به سرزمین، فداکردن جان و مال فردی برای وطن، پرهیز از اخلاق سیاسی‌کاری دنیا مدارانه، سعه‌صدر در برابر مخالفت‌ها، صلح و ورزی، ظلم‌ستیزی، حرکت در راستای عدالت در روابط دولت و ملت و پایداری در نظم اجتماعی است. خسروباقری (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «ساحت‌های تربیت: اصول تربیت اجتماعی در اندیشه امام علی (ع)» به مباحثی همچون: تبیین مسئله اجتماعی بودن و تربیت اجتماعی، مفهوم اجتماعی بودن و اصول تربیت اجتماعی از منظر امام علی (ع) پرداخته شده است و برای اجتماعی بودن انسان از منظر نهج‌البلاغه ویژگی‌هایی چون فطرت، حریت و کرامت را برمی‌شمارد. انسان در جمع و تحت تأثیر جامعه است اما برای او این امکان وجود دارد که وضعیت اجتماعی خود را تغییر دهد. بر این اساس تربیت اجتماعی دارای اصولی است که نویسنده به حفظ و ارتقای فردیت و اتکاء بر سنت و فرهنگ و غلبه بر خودمحوری اشاره می‌کند. عزت خانم امیدبیگی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «تربیت اجتماعی از دیدگاه امام علی (ع)» به جایگاه ویژه تربیت اجتماعی در فرایند تربیت اشاره می‌کند و می‌نویسد: تربیت اجتماعی نه تنها یکی از اهداف تعلیم و تربیت بلکه تحقق آن یکی از وظایف اصلی آموزش و پرورش است و باید به کاربرد آن در توسعه فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی توجه نمود. کرم صرفه‌جو (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «اصول و روش‌های تربیت اسلامی دوره کودکی بر مبنای سیره پیامبر» به این نتیجه رسیده است که تربیت با تمام پیچیدگی‌های آن برای انسان‌ها، علی‌الخصوص در دوران کودکی امری اجتناب‌ناپذیر است و تربیت صحیح بدون رعایت اصول و روش‌های تربیتی امکان‌پذیر نیست و در صورتی که زمینه عملی ساختن این اصول و روش‌ها در

روش

در این پژوهش، جهت استخراج اهداف، اصول و روش‌های تربیت اجتماعی از منظر قرآن کریم، از روش توصیفی - تحلیلی استفاده گردید.

جامعه تحلیلی این مطالعه شامل منابع دست‌اول از قبیل قرآن کریم به همراه تفاسیر آن (نمونه، المیزان، نور، تسنیم) و منابع دست‌دوم از قبیل کتب، پایان‌نامه‌ها، مقالات و منابع مرتبط با موضوع پژوهش است.

به‌منظور جمع‌آوری اطلاعات، ابتدا منابع مرتبط اعم از منابع دست‌اول و دست‌دوم شامل پایگاه‌های اطلاعاتی مرتبط، پایگاه جامع قرآنی، پرتال جامع علوم و معارف قرآنی، التفسیر، پرسمان قرآنی و غیره شناسایی شدند. سپس متن‌خوانی، فیش‌برداری و استخراج آیات موردنظر آغاز شد. هم‌زمان با فرآیند جمع‌آوری اطلاعات، کار طبقه‌بندی و کدگذاری نیز انجام گردید. برای جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز علاوه بر تحلیل اسناد، از منابع دیگری از قبیل گفتگوی حضوری با صاحب‌نظران حوزه قرآنی، فلسفی و تعلیمی و تربیت و مشورت با آن‌ها جهت بررسی عمیق‌تر استفاده شد.

بخشی از پژوهش حاضر به روش مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انجام شد. در این خصوص نظر متخصصان و صاحب‌نظران رشته‌های مختلف مرتبط با موضوع اعم از علوم قرآنی، فلسفی و تعلیمی و تربیت استفاده گشت. لذا از میان متخصصان مذکور، تعداد ۱۰ نفر جهت شناسایی مؤلفه‌های اساسی تربیت اجتماعی در قرآن و عناصر الگوی مطلوب انتخاب شدند.

یکی از اصلی‌ترین بخش‌های هر کار پژوهشی را جمع‌آوری اطلاعات تشکیل می‌دهد. چنانچه این کار به شکل منظم و صحیح صورت پذیرد، کار تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری از داده‌ها با سرعت و دقت خوبی انجام خواهد شد. برای گردآوری اطلاعات پیرامون موضوع، ابتدا وازگان قرآنی در حوزه اهداف، اصول و روش‌های تربیت اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفت. سپس آیاتی از قرآن کریم، مربوط به آن حوزه مطالعه و تحقیق شدند. در این میان تفاسیر مختلف آیات مربوطه از قرآن کریم از منظر اهداف و پژوهش مطالعه

خانواده، اجتماع و مدرسه فراهم آید، امکان تربیت درست برای نسل جدید انتظاری منطقی به نظر خواهد رسید. مهرداد حسینی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «اصول و روش‌های تربیت اجتماعی از دیدگاه امام خمینی (ره)» می‌نویسد: اهداف تحقیق شامل دستیابی به اصول و روش‌های تربیت اجتماعی از دیدگاه امام خمینی (ره) و ارائه راهبردهایی جهت رشد و اعتلای تربیت جامعه است. درمجموع همه پژوهش‌های مذکور به پژوهش حاضر افق مفهومی بخشیده است و در بعد روشی به پژوهش صورت گرفته کمک نموده است و جایگاه تربیت اجتماعی را در برخی منابع دینی روشن ساخته است. همچنین برخی از پژوهش‌های صورت گرفته که معمولاً در حوزه فلسفه تربیتی اسلام به انجام رسیده است زوایای مختلف پژوهشی در این حوزه را آشکار نموده است و به مبانی و اصول تربیت از این منظر پرداخته‌اند که آثار این پژوهشگران مبنای پژوهش حاضر هم قرار گرفته است اما پژوهش حاضر از ضمن توجه به پژوهش‌های گذشته از منظر آیات قرآن کریم به تربیت اجتماعی نگریسته است و به عناصر اساسی تربیت اجتماعی به‌صورت پیوسته و منسجم در قالب یک الگو پرداخته است که در پژوهش‌های صورت گرفته جای خالی آن احساس می‌شده است و از این منظر بکر و بدیع است.

الگو «مدلی مفهومی» است که با هدف ساده‌سازی و قابل‌فهم بودن مفاهیم انتزاعی شکل یافته است. الگوی مفهومی، توصیف‌هایی از عناصرها یا عامل‌هایی هستند که به انحاء متفاوت با هم در ارتباط بوده و بیشتر از نظریه‌ها، یا کاربرد آن‌ها مشتق می‌شوند (آقازاده، ۱۳۹۰). در این پژوهش الگو نظامی جامع است که حاوی عناصر متعددی از قبیل اهداف، اصول و روش‌ها بر مبنای آیات قرآن کریم است.

این پژوهش به دنبال آن است که مشخص نماید قرآن کریم برای این‌که متربیان را به عالمانی عامل تبدیل نماید، به چه اهداف، اصول و روش‌هایی برای تربیت اجتماعی کودکان نیازمند است؛ بنابراین سؤالی که مطرح است این است که بر اساس آیات قرآنی، الگوی مناسب تربیت اجتماعی کودکان چیست؟

انسان است. کلی‌ترین تقسیم‌بندی در زمینه اهداف، تقسیم‌بر مبنای ترتب طولی اهداف است، که به دو دسته اهداف غایی و واسطه‌ای تقسیم می‌شوند. در قرآن کریم هدف غایی تربیت «خود خداوند» و هدف بعثت رسولان و نازل شدن کتب آسمانی «معرفت خداوند» است. گروه دوم از اهداف، اهداف واسطه‌ای هستند که در مسیر وصول به اهداف غایی قرار دارند که در این مقاله تمرکز اصلی بر این نوع اهداف است. در پژوهش حاضر با مراجعه به آیات قرآن و تفاسیر مربوطه و سپس برداشت تربیتی هدف‌هایی در خصوص الگوی تربیت اجتماعی مبتنی بر قرآن استخراج گردیده‌اند.

گردیدند و الگوی نظری تربیت اجتماعی فرزندان بر مبنای آیات قرآن کریم تدوین و ارائه شد.

یافته‌ها

هدف پژوهش مطالعه و دستیابی به اهداف، اصول و روش‌های تربیت اجتماعی بر مبنای قرآن کریم است. برای رسیدن به این هدف، عناصر یادشده تربیت اجتماعی بر اساس آیات قرآن کریم به ترتیب زیر مورد مطالعه قرار گرفت. *اهداف تربیت اجتماعی بر مبنای قرآن*. تربیت انسان همانند هر فعالیت ارادی او، هدفی را دنبال می‌کند و جهت دهنده افعال

جدول ۱.

اهداف تربیت اجتماعی مستخرج از آیات قرآن کریم

آیات شاهد	مؤلفه‌ها	اهداف مستخرج
قیامت ۳۶، اسراء ۱۳، تکوین ۸، حجر ۹۲-۹۳، توبه ۷۱، رعد ۱۱، مؤمنون ۳	مسئولیت‌پذیری	آموزش مسئولیت‌پذیری
بقره ۲۶۶ و ۲۶۹، آل‌عمران ۴۹ و ۶۵، حجرات ۶	نقدورزی و علم‌آموزی	آموزش نقد ورزی و علم‌آموزی
بقره ۴۵ و ۵۸ و ۲۳۸، آل‌عمران ۴۳، اسراء ۳۷، لقمان ۱۹	تواضع و فروتنی	آموزش تواضع و فروتنی
بقره ۴۴، ۷۳، ۱۶۴، ۲۱۹، ۲۴۲، آل‌عمران ۷ و ۱۹۱، حدید ۱۷، نحل ۱۳، رعد ۳، حشر ۲۱	تعقل و اندیشه ورزی	آموزش تعقل و اندیشه ورزی
مائده ۲، اسراء ۱۹، بقره ۱۷۷	مشارکت در نیکی و تقوا	آموزش مشارکت
نساء ۱۳۵، مائده ۴۲، نحل ۷۶، حجرات ۹	پرهیز از بی‌عدالتی	آموزش پرهیز از بی‌عدالتی
بقره ۳، ۸۳، ۱۷۷ و ۱۸۴	کمک به نیازمندان	آموزش کمک به دیگران
نساء ۳۶، ۸۶ و ۱۴۸، اسراء ۲۴، ۷۰، نور ۲۳، بقره ۸۳، سجده ۱۸، ذاریات ۲۴	رعایت احترام اجتماعی	آموزش احترام اجتماعی
بقره ۱۶۸، ۱۷۲ و ۱۸۴، مائده ۸۶، هود ۶۱، انبیاء ۳۰	حفظ محیط‌زیست	آموزش حفظ محیط‌زیست
احزاب ۳۵ و ۷۰، مریم ۴۱، مائده ۱۹۹، بقره ۱۷۷، یونس ۶۹، احزاب ۲۳ و ۲۴	صدق و راستی	آموزش صدق و راستی
بقره ۴۰ و ۱۷۷، مائده ۱، انفال ۵۶، رعد ۲۰، نحل ۹۱، اسراء ۳۴، مؤمنون ۸	وفای به عهد	آموزش وفای به عهد
نساء ۶۳، اسراء ۳۵، فصلت ۴۶، طور ۲۱	انصاف در گفتار و کردار	آموزش انصاف در گفتار و کردار
آل‌عمران ۳ و ۱۵۹، شوری ۳۸ و ۴۲، بقره ۲ و ۲۳۳	مشورت با دیگران	آموزش مشورت
بقره ۱۴، ۱۴۳ و ۲۸۶، فرقان ۶۷، اسراء ۲۹، نساء ۸۴ و ۱۷۱، انعام ۱۵۲، مؤمنون ۶۲	اعتدال	آموزش اعتدال و میانه‌روی

معین می‌نمایند. منظور از اصول دستورالعمل‌ها، قواعد، باید‌ها و نبایدهای منتج از آیات قرآنی است که جهت دهنده نگرش‌های یک مسلمان به تربیت اجتماعی برای دستیابی به حیات دنیوی و اخروی است. این اصول از گزاره‌های برگرفته از آیات قرآنی استنتاج می‌شوند. لازم به ذکر است که اصول استخراج‌شده متعدد بودند که در این مقاله به برخی از آن اصول در جدول ۲ اشاره شده است.

با توجه به مؤلفه‌های اساسی تربیت اجتماعی که حاصل تحلیل و تفسیر آیات قرآن کریم است و به تبع آن اهداف باید ریشه در مؤلفه‌ها و انعکاس آن‌ها باشند، آموزش این مؤلفه‌ها در دوره کودکی به‌عنوان مهم‌ترین هدف‌های تربیت اجتماعی شناخته می‌شوند.

اصول تربیت اجتماعی بر مبنای قرآن کریم. اهداف تربیت اجتماعی در واقع همان گزاره‌هایی هستند که مسیر اصول را

جدول ۲.

اصول تربیت اجتماعی مستخرج از آیات قرآن کریم

اصول مستخرج	آیات شاهد
اصل محبت	مائده ۵۴، طه ۳۹، فصلت ۳۴، ضحی ۹
اصل توجه به تفاوت‌های فردی	بقره ۲۳۳ و ۲۸۶، روم ۲۲ و ۳۰، رعد ۳، فاطر ۲۸، اسراء ۲۱، زخرف ۳۲
اصل مدارا	فصلت ۳۴، نحل ۱۲۵، مؤمنون ۹۶، عنکبوت ۴۶، فصلت ۳۴، انبیاء ۲۴
اصل اعتدال	بقره ۱۴، لقمان ۱۹، فرقان ۶۷، اسراء ۲۹
اصل مسئولیت انسان	قیامت ۳۶، اسراء ۱۳، تکوین ۸، حجر ۹۲-۹۳، توبه ۷۱، رعد ۱۱، مؤمنون ۳، صافات ۲۴، نحل ۵۶، انبیاء ۶۳
اصل کمال‌جویی	انشقاق ۶، نجم ۴۲، فاطر ۱۸، عادیات ۸
اصل راستی و راست‌گویی	مائده ۱۱۹، مریم ۴۱ و ۵۶، احزاب ۳۵، مریم ۵۷-۵۶، احزاب ۷۱-۷۰
اصل مشورت	آل‌عمران ۳ و ۱۵۹، شوری ۳۸ و ۴۲، بقره ۲ و ۲۳۳
اصل کرامت	اسراء ۷۰، حجر ۲۹، بقره ۳۰، مؤمنون ۱۴
اصل تعاون و همکاری	مائده ۲ و ۳۲، الرحمن ۱۰، نور ۳۳، حجرات ۱۰، ذاریات ۱۹

برخی آیات صراحتاً به این امر تأکید نموده و انسان را ناچار به پاسخگویی در برابر سؤالی که از او درباره‌ی مسئولیت‌هایش خواهد شد، می‌داند. «أَيُّحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى» (قیامت آیه ۳۶)

اصل مشورت: خداوند در آیه ۳۷ شوری و آیه ۱۵۹ آل‌عمران، مشورت را مهم‌ترین اصل اجتماعی می‌داند. بعد از نماز مهم‌ترین مسئله اجتماعی اصل «مشورت» است که بدون آن همه کارها ناقص است. یک انسان هر قدر از نظر فکری نیرومند باشد نسبت به مسائل مختلف تنها از یک یا چند بعد می‌نگرد و لذا ابعاد دیگر بر او مجهول می‌ماند، اما هنگامی که مسائل در شوری مطرح گردد و عقل‌ها و تجارب و دیدگاه‌های مختلف به کمک هم بشتابند مسائل کاملاً پخته و کم‌عیب می‌گردد و از لغزش دورتر است.

اصل کرامت: بی‌شک یکی از مهم‌ترین موضوعات قرآنی، بر محور انسان و ویژگی‌های او سیر می‌کند. در واقع آن‌گونه که قرآن انسان را ترسیم نموده، در هیچ جایی به چنین نحوی، جنبه‌های متفاوت و کرامت انسانی در نظر گرفته نشده است. در حقیقت در بین مخلوقات، انسان از ویژگی‌های بسیار متمایزی برخوردار است که به احسن الخالقین خطاب شده است. حق کرامت انسان در جامعه همانند حق حیات از موارد بسیار مهم در زندگی اجتماعی است.

اصل محبت: خداوند در تربیت آدمی، محبت را به‌عنوان پیوندی محوری به کار می‌گیرد. «و من محبت خود را شامل حال تو کردم تا زیر نظر من تربیت شوی.» (سوره طه، آیه ۳۹) اصل توجه به تفاوت‌های فردی: «لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا؛ «هیچ‌کس موظف به بیش از مقدار توانایی خود نیست.» (بقره آیه ۲۳۳)

اصل مدارا: از اصول مورد تأکید اسلام که به‌صورت ویژه به روابط اجتماعی مسلمین مربوط می‌شود، اصل مدارا و مسالمت‌جویی است. این اصل به‌اندازه‌ای از اهمیت برخوردار است که در متن تعلیمات نماز و در سوره حمد که خواندن آن در نماز واجب است، بعد از حمد و ثنا، خدا را مخاطب قرار می‌دهیم:

پروردگارا! ما (نه من) منحصرأ تو را پرستش می‌کنیم؛ پروردگارا! ما منحصرأ از تو کمک می‌گیریم.

اصل اعتدال: در قرآن کریم آیات زیادی در خصوص اعتدال وجود دارد. جهت‌گیری تربیتی قرآن به‌گونه‌ای است که انسانی تربیت کند که در همه امور زندگی فرد متعادل باشد و در واقع در تمام کارها رویه متعادل بکار بندد. آیه ۱۴ سوره بقره مؤید همین مطلب است.

اصل مسئولیت: آدمی موجودی مختار آفریده شده است و ملازمه‌ی اعطای این اختیار گذاشته شدن برخی تکالیف بر دوش او و طلب پاسخ از انسان در برابر آن‌هاست. در قرآن

اصل تعاون: اسلام به عنوان یک آیین جامع که با فطرت انسان مطابقت دارد، رهبانیت و گوشه‌گیری را محکوم کرده و زندگی اجتماعی را برای پیروان خویش برگزیده، سپس به آنان دستور داده است که در زندگی دسته‌جمعی، همواره یکدیگر را بر کار نیک و تقوا یاری نمایند: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَكُلًا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (مائده، آیه ۲).

روش‌های تربیت اجتماعی بر مبنای آیات قرآن کریم. برای پیاده شدن اصول، به روش‌های عملی تحت عنوان روش‌های تربیتی نیاز است (باقری، ۱۳۷۸، ۲۴۷). در این بخش برای اصول به‌دست‌آمده، روش‌های تربیتی ارائه گردیده است. روش‌های تربیتی از اصول تربیت اجتماعی استنتاج شده‌اند. یافته‌های حاصل از این بخش در جدول ۳ گزارش شده است.

اصل کمال‌جویی: در آموزه‌های اسلامی ریشه تمام کمالات و خیر و نیکی مطلق، خداوند شناخته می‌شود و سعادت فردی و اجتماعی افراد و دستیابی به اهداف زندگی، در گرو تلاش و حرکت در راه رسیدن به این کمال مطلق معرفی می‌گردد. در آیات مختلف قرآن به‌خصوص آیه ۶ سوره انشقاق این حقیقت بیشتر مورد توجه واقع شده است.

اصل راستی: در آیات مختلفی از قرآن اصل راست‌گویی مورد توجه واقع شده و خداوند متعال برای نشان دادن اهمیت این اصل مهم به شکل مستقیم و غیرمستقیم برکاتی برای راست‌گویی بیان فرموده است:

خداوند می‌گوید: «امروز روزی است که راستی راست‌گویان به آن‌ها سود می‌بخشد، برای آن‌ها باغ‌هایی از بهشت است که آب از زیر (درختان) آن جریان دارد و جاودانه و برای همیشه در آن می‌مانند» (مائده، آیه ۱۱۹).

جدول ۳.

روش‌های تربیت اجتماعی بر اساس آیات قرآن کریم

اهداف	اصول	روش‌ها	آیات شاهد
آموزش توجه به تفاوت‌های فردی و توجه به احساسات دیگران	اصلاح شرایط	روش ارائه الگوی شایسته	احزاب/۲۱، ممتحنه ۶-۴، زخرف/۲۴-۲۲، فرقان/۲۸-۲۷، احزاب/۶۷، هود/۴۶، نساء/۱۴۰، تحریم/۱۱، انعام/۹۰، نساء/۵۹
آموزش تذکر و یادآوری مکرر درخواست‌ها (نعمت‌ها)	تذکر	روش موعظه و اندرز	نحل/۱۲۵، مؤمنون/۹۶، طه/۴۴، فصلت/۳۳، قصص/۵۴، یونس/۵۷، بقره/۶۶، آل عمران/۱۳۸، مائده/۴۶، نور/۳۴، لقمان/۱۳، سبأ/۴۶
آموزش اندیشه ورزی و علم‌آموزی	تعقل	روش علم‌آموزی	آل عمران/۱۸۷، توبه/۲۲، بقره/۱۵۹، بقره/۱۵۱، آل عمران/۱۶۴
آموزش تفکر عمیق و گسترده	تذکر	روش عبرت دهی	روم/۹، انعام/۱۱، آل عمران/۱۳۷، حج/۴۶، نمل/۶۹، عنکبوت/۳۵، روم/۴۲، فاطر/۴۴، غافر/۲۱، محمد/۱۰، حشر/۲
آموزش مسئولیت‌پذیری و انجام احسن تکالیف	تعهد	روش تشویق (پاداش)	فصلت/۳۴، شعراء/۲۱۵، توبه/۱۰۳، حشر/۲۰، عنکبوت/۶۹، حدید/۷، رعد/۲۴، بقره/۸۲، بقره/۲۵
آموزش مسئولیت‌پذیری و پرهیز از کوتاهی در انجام تکالیف	تعهد	روش تنبیه (جزا)	بقره/۱۹۴، یونس/۱۳، انفال/۱۳، صافات/۱۴۴، حجر/۵۰-۴۹، اعراف/۱۵۳، مائده/۳۸
آموزش کمک به دیگران	امربه معروف و نهی از منکر	روش پیشگیری	تحریم/۶، نور/۵۸، آل عمران/۱۰۴، آل عمران/۱۱۰
آموزش تواضع و فروتنی	عزت	روش تغافل	اعراف/۱۷۹، انبیاء/۹۷، کهف/۲۸، یونس/۸-۷، روم/۷، اعراف/۱۳۶، عنکبوت/۶۵، زخرف/۳۶، اعراف/۲۰، ق/۲۲، مریم/۳۹
آموزش مهرورزی و ابراز محبت به دیگران	محبت	روش مهرورزی	آل عمران/۱۵۹، مریم/۹۶، انعام/۱۲، مائده/۵۴، انبیاء/۱۰۷، فتح/۲۹، نور/۲۲
آموزش احترام اجتماعی	کرامت	روش احترام به دیگران	اسراء/۱۷، بقره/۳۱، بقره/۳۴، مائده/۳۲، بقره/۸۳، اسراء/۲۳، اسراء/۲۸۹، نساء/۳۶، انعام/۱۵۱، نساء/۱

که ایمان آورده‌اید، خدا را اطاعت کنید و پیامبر خدا و اولوالامر را اطاعت کنید.

دسته چهارم، آیاتی‌اند که در آن‌ها ضمن معرفی بعضی از بندگان شایسته، از ایشان به‌عنوان الگو و سرمشق دیگران یاد شده است: «وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَةً فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِن فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (تحریم/۱)؛ و خداوند برای مؤمنان به همسر فرعون مثل زده است، در آن هنگام که گفت: پروردگارا! خانه‌ای برای من نزد خودت در بهشت بساز و مرا از فرعون و کار او نجات ده و مرا از گروه ستمگران رهایی‌بخش.

روش موعظه و اندرز: قرآن کریم، یکی از روش‌های مؤثر در تربیت روحی انسان‌ها را «موعظه و اندرز» می‌داند و در بسیاری از آیات به آن سفارش نموده گرچه خود قرآن کتاب موعظه و اندرز است که از طرف پروردگار برای شفای بیماری‌های درونی انسان و کسب فضایل اخلاقی نازل شده است. چنان‌که قرآن کریم می‌فرماید: «یا ایها الناس قد جاء تکم موعظه من ربکم و شفاء لما فی الصدور» (یونس/۵۷) ای مردم! اندرزی از سوی پروردگارتان برای شما آمده و درمان آنچه در سینه‌هاست؛ گرچه از این موعظه قرآن فقط اهل تقوا و بهره‌مند می‌شوند. «و موعظه للمتقین» این تعبیر در چهار مورد از قرآن آمده است (بقره/۶۶، آل عمران/۱۳۸، مائده/۴۶، نور/۳۴).

قرآن کریم پر از ارشاد و اندرز است. سراسر سوره لقمان و دیگر قصص قرآن، بیشتر جنبه پند و اندرز دارد. چنان‌که لقمان حکیم برای تربیت فرزندش او را موعظه می‌نمود: «اذ قال لقمان لابنه و هو یعظه»؛ زمانی که لقمان به فرزندش گفت و حال این‌که او را موعظه می‌کرد، این چنین موعظه نمود: «یا بنی لا تشکر بالله ان الشکر لظلم عظیم» (لقمان/۱۳) پسرم! برای خدا شریکی مگیر، زیرا شرک ستمی بزرگ است.

خداوند پیامبر گرامی اسلام (ص) را مأمور به موعظه کرد: «قل انما اعظکم بواحد ان تقوموا لله مثنی و فرادی» (سبأ/۴۶) یعنی بگو: که من شما را به یک موضوع پند می‌دهم و آن این‌که چه دو نفر باشید چه یک نفر برای خداوند کار کنید.

روش ارائه الگوی شایسته: یکی از روش‌های تربیت اجتماعی از منظر قرآن کریم، ارائه الگو و اسوه شایسته است. واژه الگو در قرآن کریم ذکر نشده است؛ آنچه در فرهنگ اسلامی شایع است، واژه «اسوه» و «اقتدا» است.

آنچه مورد اتفاق همه صاحب‌نظران تعلیم و تربیت است و به‌عنوان بهترین راهکار تربیت شناخته‌شده، ارائه الگوی صحیح است و تأکید دارند که بهترین شیوه برای مربی در ایفای نقشی تربیتی خویش که تلاش او را ثمربخش می‌سازد، نشان دادن الگوی صحیح است (مصباح، ۱۳۸۲، ص ۳۹).

استخراج روش تربیتی اسوه شایسته از قرآن کریم با توجه به تعبیرات متعدد:

دسته اول، آیاتی است که خداوند بعضی از پیامبران بزرگوار و پیروانشان را به‌صراحت کامل الگو و اسوه معرفی می‌کند. در قرآن کریم از دو پیامبر بزرگوار، یعنی پیامبر اسلام (ص) و حضرت ابراهیم (ع)، با عنوان الگوی شایسته نام برده است.

در مورد پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا» (احزاب: ۲۱)؛ مسلماً برای شما در زندگی رسول خدا سرمشق نیکویی بود؛ برای آن‌ها که امید به رحمت خدا و روز رستاخیز دارند و خدا را بسیار یاد می‌کنند.

در مورد حضرت ابراهیم (ع) نیز می‌فرماید: «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ» (ممتحنه: ۴)؛ برای شما سرمشق خوبی در زندگی ابراهیم و کسانی که با او بودند وجود داشت.

دسته دوم، آیاتی‌اند که در آن‌ها واژه «اقتدا» ذکر شده است: «أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدِهِ» (انعام: ۹۰)؛ آن‌ها کسانی هستند که خداوند هدایتشان کرد، پس به هدایت آنان اقتدا کن.

دسته سوم، آیاتی هستند که در آن‌ها واژه اطاعت و تبعیت از پیامبران و اولی‌الامر آمده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (نساء: ۵۹)؛ ای کسانی

با توجه به نقش و اهمیت روش تربیتی موعظه، دست‌اندرکاران امر تعلیم و تربیت و به‌ویژه معلمان و اساتید باید از این شیوه در جهت رشد، تعالی روحی و فکری افراد تحت تعلیم خویش بهره ببرند و به اقتضای شرایط و در زمان مناسب آن‌ها را پند و اندرز نمایند.

روش علم/آموزی: علم‌آموزی، یکی دیگر از روش‌های تربیت اجتماعی است قرآن با ذکر اهمیت مقام علم و عالم، همه را به طلب علم فراخوانده است. اساساً اگر دستیابی به علم به روش طلب کردن باشد، باعث به وجود آمدن آثار تربیتی فراوانی خواهد شد. آیه ۱۸۷ سوره آل‌عمران مؤید همین مطلب است.

«وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَكَلَّا تَكْمُؤُنَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ تَمَتُّاً قَلِيلاً فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ»

و [یاد کنید] هنگامی که خدا از کسانی که به آنان کتاب آسمانی داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید [احکام و حقایق] آن را برای مردم بیان کنید و پنهانش ننمایید. پس آن [عهد و کتاب] را ترک کردند و به آن اعتنایی نمودند و در برابر ترک آن اندک بهایی به دست آوردند؛ و بد چیزی است آنچه به دست می‌آورند.

در قرآن کریم بحث علم‌آموزی به‌اندازه‌ای اهمیت دارد که خودداری از تعلیم به دیگران به‌عنوان یکی از دلایل کناره‌گیری از رحمت الهی عنوان می‌شود:

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» (بقره/۱۵۹).

یقیناً کسانی که آنچه را ما از دلایل آشکار و [وسیله] هدایت نازل کردیم، پس از آنکه همه آن را در کتاب [تورات و انجیل] برای مردم روشن ساختیم، پنهان می‌کنند [تا مردم به قرآن و پیامبر ایمان نیاورند] خدا لعنتشان می‌کند و لعنت کنندگان هم لعنتشان می‌کنند.

روش عبرت دهی: «عبرت» در لغت به معنی پندگرفتن، مقیاس گرفتن، سنجدیدن پند، کسی را سخت تنبیه کردن تا دیگران پند گیرند، به سبب مصائب و بدبختی‌هایی که نتیجه اعمال شخص است موجب پند گرفتن دیگران شدن است (معین،

روشن تشویق و تنبیه (پادشاه و جزا): تشویق از ماده الشُّوق به معنای کشیده شدن نفس آدمی به سوی امری است. مصباح المُنیر در ماده (ش و ق) می‌گوید: الشُّوقُ إِلَى الشَّيْءِ نَزَاعُ النَّفْسِ إِلَيْهِ؛ بنابراین تشویق که مصدر باب تفعیل است در لغت به این معنای آمده است: برانگیختن، به شوق آوردن (دهخدا، ۱۳۷۲).

راغب ساختن، آرزومند کردن، کار کسی را ستودن و او را دلگرم ساختن به چیزی. در لسان العرب آمده: شَوَّقَنِي: هَاجَنِي فَتَشَوَّقْتُ إِذَا هَيَّجَ شَوَّقَكَ. اقْرَبَ الْمَوَارِدِ نِيزَ چنين گفته: شَوَّقَهُ إِلَيْهِ (هَيَّجَهُ) أَي: حَمَلَهُ عَلَى الشُّوقِ. تنبیه نیز مصدر باب تفعیل از ماده النَّبَهَ به معنی بیدار شدن است. لسان العرب می‌گوید: النَّبَهَ: الْأَنْبِيَاءَ مِنَ النَّوْمِ؛ پس تنبیه در لغت عبارت است از: آگاه ساختن کسی بر امری، بیدار کردن، هشیار ساختن، واقف گردانیدن به چیزی، ادب کردن (معین، ۱۳۸۲)؛ و مجازات کردن (دهخدا، ۱۳۷۲).

در تربیت اسلامی به مقوله تشویق و تنبیه به‌عنوان روش تربیت اجتماعی توجه ویژه‌ای شده است. قرآن به‌عنوان

و [یاد کنید] هنگامی که خدا از کسانی که به آنان کتاب آسمانی داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید [احکام و حقایق] آن را برای مردم بیان کنید و پنهانش ننمایید. پس آن [عهد و کتاب] را ترک کردند و به آن اعتنایی نمودند و در برابر ترک آن اندک بهایی به دست آوردند؛ و بد چیزی است آنچه به دست می‌آورند.

در قرآن کریم بحث علم‌آموزی به‌اندازه‌ای اهمیت دارد که خودداری از تعلیم به دیگران به‌عنوان یکی از دلایل کناره‌گیری از رحمت الهی عنوان می‌شود:

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» (بقره/۱۵۹).

یقیناً کسانی که آنچه را ما از دلایل آشکار و [وسیله] هدایت نازل کردیم، پس از آنکه همه آن را در کتاب [تورات و انجیل] برای مردم روشن ساختیم، پنهان می‌کنند [تا مردم به قرآن و پیامبر ایمان نیاورند] خدا لعنتشان می‌کند و لعنت کنندگان هم لعنتشان می‌کنند.

روش عبرت دهی: «عبرت» در لغت به معنی پندگرفتن، مقیاس گرفتن، سنجدیدن پند، کسی را سخت تنبیه کردن تا دیگران پند گیرند، به سبب مصائب و بدبختی‌هایی که نتیجه اعمال شخص است موجب پند گرفتن دیگران شدن است (معین،

و [یاد کنید] هنگامی که خدا از کسانی که به آنان کتاب آسمانی داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید [احکام و حقایق] آن را برای مردم بیان کنید و پنهانش ننمایید. پس آن [عهد و کتاب] را ترک کردند و به آن اعتنایی نمودند و در برابر ترک آن اندک بهایی به دست آوردند؛ و بد چیزی است آنچه به دست می‌آورند.

در قرآن کریم بحث علم‌آموزی به‌اندازه‌ای اهمیت دارد که خودداری از تعلیم به دیگران به‌عنوان یکی از دلایل کناره‌گیری از رحمت الهی عنوان می‌شود:

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» (بقره/۱۵۹).

یقیناً کسانی که آنچه را ما از دلایل آشکار و [وسیله] هدایت نازل کردیم، پس از آنکه همه آن را در کتاب [تورات و انجیل] برای مردم روشن ساختیم، پنهان می‌کنند [تا مردم به قرآن و پیامبر ایمان نیاورند] خدا لعنتشان می‌کند و لعنت کنندگان هم لعنتشان می‌کنند.

روش عبرت دهی: «عبرت» در لغت به معنی پندگرفتن، مقیاس گرفتن، سنجدیدن پند، کسی را سخت تنبیه کردن تا دیگران پند گیرند، به سبب مصائب و بدبختی‌هایی که نتیجه اعمال شخص است موجب پند گرفتن دیگران شدن است (معین،

و [یاد کنید] هنگامی که خدا از کسانی که به آنان کتاب آسمانی داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید [احکام و حقایق] آن را برای مردم بیان کنید و پنهانش ننمایید. پس آن [عهد و کتاب] را ترک کردند و به آن اعتنایی نمودند و در برابر ترک آن اندک بهایی به دست آوردند؛ و بد چیزی است آنچه به دست می‌آورند.

در قرآن کریم بحث علم‌آموزی به‌اندازه‌ای اهمیت دارد که خودداری از تعلیم به دیگران به‌عنوان یکی از دلایل کناره‌گیری از رحمت الهی عنوان می‌شود:

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» (بقره/۱۵۹).

یقیناً کسانی که آنچه را ما از دلایل آشکار و [وسیله] هدایت نازل کردیم، پس از آنکه همه آن را در کتاب [تورات و انجیل] برای مردم روشن ساختیم، پنهان می‌کنند [تا مردم به قرآن و پیامبر ایمان نیاورند] خدا لعنتشان می‌کند و لعنت کنندگان هم لعنتشان می‌کنند.

روش عبرت دهی: «عبرت» در لغت به معنی پندگرفتن، مقیاس گرفتن، سنجدیدن پند، کسی را سخت تنبیه کردن تا دیگران پند گیرند، به سبب مصائب و بدبختی‌هایی که نتیجه اعمال شخص است موجب پند گرفتن دیگران شدن است (معین،

و [یاد کنید] هنگامی که خدا از کسانی که به آنان کتاب آسمانی داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید [احکام و حقایق] آن را برای مردم بیان کنید و پنهانش ننمایید. پس آن [عهد و کتاب] را ترک کردند و به آن اعتنایی نمودند و در برابر ترک آن اندک بهایی به دست آوردند؛ و بد چیزی است آنچه به دست می‌آورند.

در قرآن کریم بحث علم‌آموزی به‌اندازه‌ای اهمیت دارد که خودداری از تعلیم به دیگران به‌عنوان یکی از دلایل کناره‌گیری از رحمت الهی عنوان می‌شود:

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» (بقره/۱۵۹).

یقیناً کسانی که آنچه را ما از دلایل آشکار و [وسیله] هدایت نازل کردیم، پس از آنکه همه آن را در کتاب [تورات و انجیل] برای مردم روشن ساختیم، پنهان می‌کنند [تا مردم به قرآن و پیامبر ایمان نیاورند] خدا لعنتشان می‌کند و لعنت کنندگان هم لعنتشان می‌کنند.

روش عبرت دهی: «عبرت» در لغت به معنی پندگرفتن، مقیاس گرفتن، سنجدیدن پند، کسی را سخت تنبیه کردن تا دیگران پند گیرند، به سبب مصائب و بدبختی‌هایی که نتیجه اعمال شخص است موجب پند گرفتن دیگران شدن است (معین،

و [یاد کنید] هنگامی که خدا از کسانی که به آنان کتاب آسمانی داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید [احکام و حقایق] آن را برای مردم بیان کنید و پنهانش ننمایید. پس آن [عهد و کتاب] را ترک کردند و به آن اعتنایی نمودند و در برابر ترک آن اندک بهایی به دست آوردند؛ و بد چیزی است آنچه به دست می‌آورند.

در قرآن کریم بحث علم‌آموزی به‌اندازه‌ای اهمیت دارد که خودداری از تعلیم به دیگران به‌عنوان یکی از دلایل کناره‌گیری از رحمت الهی عنوان می‌شود:

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» (بقره/۱۵۹).

یقیناً کسانی که آنچه را ما از دلایل آشکار و [وسیله] هدایت نازل کردیم، پس از آنکه همه آن را در کتاب [تورات و انجیل] برای مردم روشن ساختیم، پنهان می‌کنند [تا مردم به قرآن و پیامبر ایمان نیاورند] خدا لعنتشان می‌کند و لعنت کنندگان هم لعنتشان می‌کنند.

روش عبرت دهی: «عبرت» در لغت به معنی پندگرفتن، مقیاس گرفتن، سنجدیدن پند، کسی را سخت تنبیه کردن تا دیگران پند گیرند، به سبب مصائب و بدبختی‌هایی که نتیجه اعمال شخص است موجب پند گرفتن دیگران شدن است (معین،

و [یاد کنید] هنگامی که خدا از کسانی که به آنان کتاب آسمانی داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید [احکام و حقایق] آن را برای مردم بیان کنید و پنهانش ننمایید. پس آن [عهد و کتاب] را ترک کردند و به آن اعتنایی نمودند و در برابر ترک آن اندک بهایی به دست آوردند؛ و بد چیزی است آنچه به دست می‌آورند.

در قرآن کریم بحث علم‌آموزی به‌اندازه‌ای اهمیت دارد که خودداری از تعلیم به دیگران به‌عنوان یکی از دلایل کناره‌گیری از رحمت الهی عنوان می‌شود:

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» (بقره/۱۵۹).

یقیناً کسانی که آنچه را ما از دلایل آشکار و [وسیله] هدایت نازل کردیم، پس از آنکه همه آن را در کتاب [تورات و انجیل] برای مردم روشن ساختیم، پنهان می‌کنند [تا مردم به قرآن و پیامبر ایمان نیاورند] خدا لعنتشان می‌کند و لعنت کنندگان هم لعنتشان می‌کنند.

روش عبرت دهی: «عبرت» در لغت به معنی پندگرفتن، مقیاس گرفتن، سنجدیدن پند، کسی را سخت تنبیه کردن تا دیگران پند گیرند، به سبب مصائب و بدبختی‌هایی که نتیجه اعمال شخص است موجب پند گرفتن دیگران شدن است (معین،

تکریم خداوند و فعل اوست و به‌عنوان یک وظیفه دینی مطرح است.

روش همزیستی مسالمت‌آمیز: استفاده از شیوه رفق و مدارا با مردم یکی از روش‌هایی است که در تربیت اجتماعی باید مورد توجه قرار گیرد. مدارا یا همزیستی مسالمت‌آمیز در اسلام ناظر به بعد اجتماعی دین است و به‌عنوان یک تکلیف اجتماعی مطرح است. خداوند در آیه ۱۲۵ سوره نحل انسان را به همزیستی مسالمت‌آمیز با یکدیگر می‌خواند: اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (نحل، آیه ۱۲۵).

با حکمت و اندرز نیکو، به راه پروردگارت دعوت نما! و با آن‌ها به روشی که نیکوتر است، استدلال و مناظره کن! پروردگارت، از هر کسی بهتر می‌داند چه کسی از راه او گمراه شده است؛ و او به هدایت‌یافتگان داناتر است.

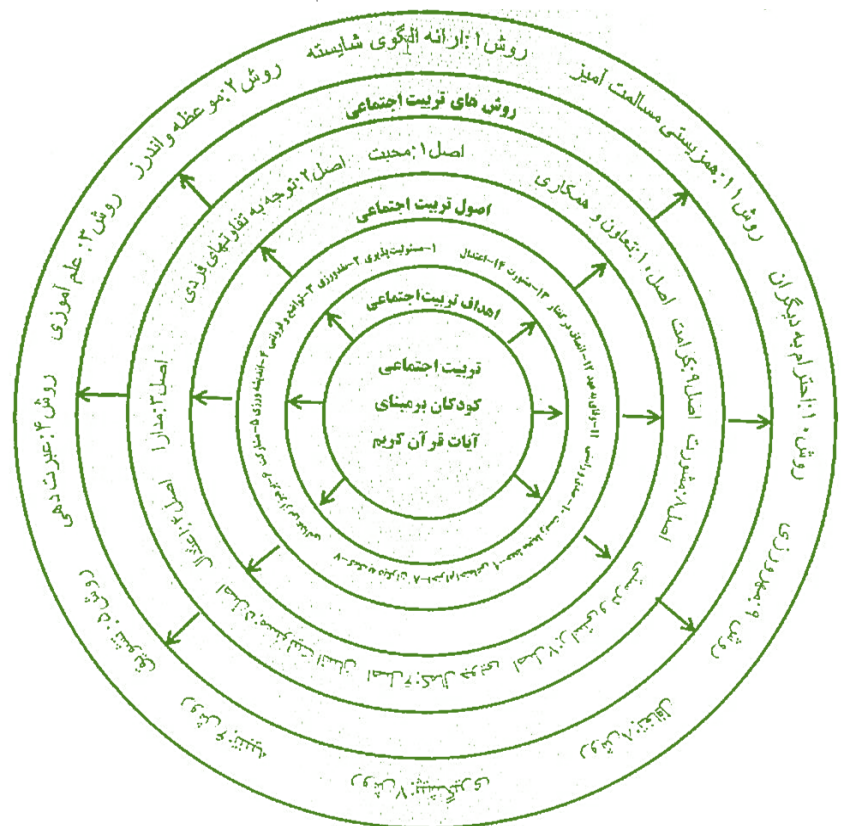
از محبت و مهرورزی خویش یاد کرده است: «فان الله يحب المتقين» (آل‌عمران، ۳/ ۷۶)؛ (زیرا) خداوند پرهیزگاران را دوست دارد. «و الله يحب المحسنين» (آل‌عمران، ۳/ ۱۳۸)؛ و خداوند نیکوکاران را دوست می‌دارد.

زبان ارتباط با انسان‌ها، به‌ویژه کودکان، زبان محبت و مهرورزی است و با خشونت و بی‌محبتی نمی‌توان کسی را تربیت کرد.

روش احترام به دیگران: احترام به شخصیت دیگران یکی از روش‌های مهم در تربیت اجتماعی است؛ زیرا این امر موجب احترام متقابل می‌گردد و حاصل آن استحکام روابط اجتماعی است. در نظام تربیتی اسلام انسان ساختاری دارد که مظهر رب‌العالمین است و هزاران کعبه در نهان دارد؛ خداوند نیز انسان را با کرامت آفرید: «ولقد کرمنا بنی آدم» (اسراء: ۱۷) بنابراین از منظر قرآن احترام به شخصیت دیگران در واقع نوعی

نمودار ۱.

الگوی تربیت اجتماعی کودکان بر اساس آیات قرآن کریم

سنخیت‌ها و ارتباط میان آن‌ها نیز غیرقابل انکار است. بر اساس این فرایند بود که اهداف، اصول و روش‌های تربیت اجتماعی مشخص گردید؛ و توضیحات هرکدام به‌طور مفصل در متن مقاله ارائه گردیده است.

نتایج پژوهش نشان داد اهداف این الگو عبارتند از: آموزش مسئولیت‌پذیری، آموزش نقد ورزی، آموزش تواضع و فروتنی، آموزش اندیشه ورزی، آموزش مشارکت، آموزش پرهیز از بی‌عدالتی، آموزش کمک به دیگران، آموزش احترام اجتماعی، آموزش حفظ محیط‌زیست، آموزش صدق و راستی، آموزش وفای به عهد، آموزش انصاف در گفتار که این یافته با نتایج پژوهش باقری (۱۳۷۹) و امید بیگی (۱۳۸۶) که به تبیین مسئله اجتماعی بودن و مفهوم تربیت اجتماعی پرداخته و به برخی از اهداف تربیت اجتماعی همچون مسئولیت‌پذیری، اندیشه ورزی و احترام اجتماعی اشاره داشته‌اند، هم‌خوانی دارد؛ و اصول این الگو عبارتند از: اصل محبت، توجه به تفاوت‌های فردی، مدارا، اعتدال، مسئولیت انسان، کمال‌جویی، راستی و درستی، مشورت، کرامت، تعاون و همکاری و نیز روش ارائه الگوی شایسته، موعظه و اندرز، علم‌آموزی، عبرت‌دهی، تشویق و تنبیه (پاداش و جزا)، پیشگیری، تغافل، مهرورزی، احترام به دیگران و روش همزیستی مسالمت‌آمیز با دیگران از جمله روش‌های تربیت اجتماعی این الگو هستند که با نتایج پژوهش صرفه‌جو (۱۳۸۶) که به اصول تربیت اجتماعی پرداخته و مشورت، کرامت، تعاون و همکاری، مشارکت و اعتدال را از اصول تربیت اجتماعی می‌داند و نتایج پژوهش حسینی (۱۳۸۰) که به بررسی روش‌های تربیت اجتماعی اشاره نموده و روش تربیتی الگویی، عبرت‌آموزی، مهرورزی و احترام به دیگران را از روش‌های تربیت اجتماعی دانسته است، هم‌خوانی دارد. نتایج نشان داد که تربیت اجتماعی به دنبال ساختن انسان‌های مسئول است نه افراد مطیع؛ بنابراین مهم‌ترین هدف تربیت اجتماعی ایجاد باورهایی در انسان است که علاوه بر این‌که به او در فهم مسائل اجتماعی کمک می‌کند، بلکه او را به فردی دارای احساس مسئولیت اجتماعی تبدیل می‌نماید این یافته با نتایج پژوهش بذرگر و شهریاری (۱۳۹۹) هم‌خوانی دارد. در

نمودار نشانگر مدل مفهومی تربیت اجتماعی کودکان بر اساس آیات قرآنی است که به‌طور مفصل این مدل در مقاله به‌عنوان اهداف، اصول و روش‌های تربیت اجتماعی کودکان مورد بررسی عمیق قرار گرفته است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش ارائه الگوی نظری تربیت اجتماعی کودکان بر اساس آیات قرآن کریم است که برای دستیابی به این منظور از روش پژوهش اسنادی - تحلیلی استفاده گردید. در این پژوهش ابتدا مفهوم تربیت اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفت به دنبال آن الگوی مفهومی در زمینه تربیت اجتماعی ارائه شد. لازم به ذکر است که در بالاترین سطح می‌توان الگو را به انتزاعی‌ترین ایده سامان دهنده به جریان تعلیم و تربیت اطلاق کرد. در این حالت الگو را می‌توان هم سنگ فلسفه تعلیم و تربیت در نظر گرفت زیرا ایده فلسفی خاصی در باب ماهیت تعلیم و تربیت است به‌نحوی که سامان دهنده همه افکار و فعالیت‌هایی بوده که در سطوح پایین جریان دارند. در سطح میانی و پایین‌تر می‌توان الگو را ناظر به طرح‌های انتزاعی دانست که تنظیم‌کننده یا هدایت‌کننده برنامه‌های آموزشی و تربیتی برای آموزش و پرورش است. لذا الگوی مورد نظر در این مقاله ترکیبی از الگو به معنای سطح اول و سطح میانی است. این الگوی نظری شامل اهداف، اصول و روش‌های تربیت اجتماعی بر اساس آیات قرآن کریم است. هریک از این عناصر الگو از دیگری مشتق شده‌اند و بر همدیگر تأثیر دارند و امکان ترتیب دادن سلسله‌مراتب در میان آن‌ها وجود دارد. اهداف گزاره‌های برآمده از مبانی و مؤلفه‌های تربیت اجتماعی آیات قرآن کریم است. با توجه به مؤلفه‌های اساسی تربیت اجتماعی که حاصل تحلیل و تفسیر آیات قرآن کریم است و به‌تبع آن اهداف باید ریشه در مؤلفه‌ها و انعکاس آن‌ها باشند، آموزش این مؤلفه‌ها در دوره کودکی به‌عنوان مهم‌ترین هدف‌های تربیت اجتماعی شناخته می‌شوند. اصول بر اساس همان گزاره‌ها و روش‌ها نیز بر مبنای اصول استنتاج گردید. اگرچه عناصر و اجزای الگو از جهت کاربرد متفاوت هستند و هرکدام رسالت خاصی را در فرایندهای تربیتی دارند اما وجود

می‌سازد به‌عنوان شهروند فعال و آگاه در جامعه مشارکت کنند. تربیت مدنی یک مفهوم متکثر و چند چهره است که ابعاد مختلفی همچون مسئولیت‌پذیری، وحدت و تفاهم ملی، بردباری، قانون‌گرایی، درک فهم اجتماعی، مشارکت سیاسی و اجتماعی، صلح‌جویی، وفاق و همدلی، درک و فهم سیاسی، مهارت زندگی، برابری و تنوع را شامل می‌شود. فقدان دیدگاه‌های نظری و کلی در زمینه تعلیم و تربیت در ساحت‌های مختلف تعلیم و تربیت متناسب با ویژگی‌های دینی و ارزشی به‌شدت احساس می‌شود. فقدان الگوی نظری و دیدگاه‌هایی که مورد پذیرش و عمل کارگزاران باشد در ساحت‌های مختلف تعلیم و تربیت از جمله تربیت سیاسی - اجتماعی باعث ناهماهنگی، دوباره‌کاری و اقدامات متضاد می‌شود.

بنابراین بر اساس الگوی تدوین شده پیشنهاد می‌گردد برنامه‌های تربیتی و درسی به‌صورت مهارت محور و تفکر محور برای نظام تربیت رسمی و عمومی متربیان طراحی گردد و در کلاس‌های ضمن خدمت برای متولیان تعلیم و تربیت به‌ویژه معلمان و دانشجو معلمان، عناصر تربیت اجتماعی، مصادیق عملی و آثار تربیتی آن تبیین گردد؛ مفاهیم و آثار تربیت اجتماعی بر مبنای آیات قرآن کریم در قالب داستان، شعر، تصویر و فیلم‌های آموزشی بر اساس سطح رشد عقلی متربیان به‌ویژه کودکان دوره اول تربیت توسط صاحب‌نظران و نویسندگان ارائه گردد. همچنین پیشنهاد می‌گردد دوره‌های تربیتی و آموزشی جهت ارتقای سطح آگاهی خانواده‌ها بر اساس یافته‌های تحقیق حاضر برگزار گردد.

مهم‌ترین محدودیت‌های این پژوهش مشکل یافتن آیات قرآنی مرتبط با موضوع است که علی‌رغم تلاش‌های فراوان در این زمینه، همچنان احتمال می‌رود آیات مرتبط دیگری وجود داشته که مدنظر قرار نگرفته باشد. همچنین درک و فهم دقیق آیات محدودیت دیگری بود که احتمال دارد حتی در آیات مورد مطالعه نیز محتوای عمیق آن‌ها استنباط نشده باشد. همچنین با توجه به این‌که محدوده و قلمرو پژوهش حاضر بسیار گسترده بود الگوی ارائه‌شده از تربیت اجتماعی صرفاً بر اساس آموزه‌های تربیتی قرآن کریم و مطالعه و تأمل در منابع

تبیین این یافته می‌توان گفت مسئولیت‌پذیری در تربیت اجتماعی منجر به سواد و آگاهی‌های انتقادی نیز می‌شود و در افراد نوعی حساسیت و بیداری نسبت به مسائل جامعه و محیط پیرامون ایجاد می‌کند و هم‌چنین پرورش هویت جمعی و احترام به تضاد علایق را مورد تأکید قرار می‌دهد و به دنبال تربیت افراد به شکلی مسئول، انتقادی و خودآگاه است.

نتایج پژوهش نشان داد در بحث مفهوم تربیت اجتماعی، تربیت شهروندانی منتقد و مستقل، آگاهی و عمل آگاهانه، توانمندسازی و قدرت بخشیدن به کودکان، حقوق شهروندی و آشنایی افراد با حقوق و مسئولیت‌ها، احترام اجتماعی، مشارکت، اندیشه ورزی و داشتن تفکر انتقادی و توجه به ارزش‌ها و کرامت انسانی مورد تأکید است که این یافته با نتایج پژوهش وفایی و همکاران (۱۳۹۶) که در پژوهش خود نشان دادند که در اسناد بالادستی و سند تحول بنیادین بر تعامل شایسته با نهاد دولت و سایر نهادهای مدنی، رعایت قانون، مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی و سیاسی، عدالت اجتماعی، درک و تعامل میان فرهنگی، تفاهم بین‌المللی، حفظ وحدت و تفاهم ملی در تربیت اجتماعی-سیاسی تأکید شده و این ساحت هرگونه استبداد و دیکتاتوری را نفی می‌کند و پژوهش یاری قلی و ضرغامی (۱۳۹۳) که بر اعتدال به‌عنوان مفهوم اصلی اساسی در تربیت اجتماعی-سیاسی تأکید دارند، هم‌خوانی دارد.

با توجه به انتظاری که در نظام تعلیم و تربیت در رابطه با پرورش همه‌جانبه‌ی قابلیت‌ها و توانایی‌های انسان می‌رود، به نظر می‌رسد پرورش بُعد اجتماعی نیز به‌عنوان یکی از ساحت‌ها و قلمروهای اساسی تعلیم و تربیت با عنایت به وسعت عمل آن در سطح فردی و اجتماعی از اهمیت اساسی و خاصی برخوردار است. واقعیت این است که دهه گذشته، دوره تغییرات عظیم در حوزه اجتماعی و سیاسی بوده است. قطعیت‌های گذشته و ایدئولوژی‌های آزمایش‌شده، تحت فشار نظریه‌ها و رویکردهایی قرار گرفته‌اند که با پیش‌واژه «پُست» یا «بُعد» مشخص می‌شوند. ساحت اجتماعی-سیاسی به‌عنوان یکی از ساحت‌های اساسی نظام تعلیم و تربیت در پی ایجاد دانش، مهارت، نگرش و ارزش‌هایی است که فراگیران را قادر

باقری، خ. (۱۳۸۴). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی (جلد دوم). تهران: مدرسه.

باقری، خ. (۱۳۸۲). امکان و فرایند تربیت مدنی در ایران. مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی، ۱، ۱-۲۰.

برخورداری، م. (۱۳۸۷). تربیت شهروندی (با تأکید بر مؤلفه‌ها). اصفهان: جهاد دانشگاهی.

بهشتی، ا. (۱۳۹۰). اسلام و تربیت کودکان. تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.

بهشتی، س. (۱۳۸۹). تأملات فلسفی در تعلیم و تربیت. تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.

جوادی آملی، ع. (۱۳۷۸). سرچشمه اندیشه (مجموعه مقالات و مقدمات قرآنی). قم: مرکز نشر اسراء.

جوادی آملی، ع. (۱۳۸۹). تفسیر تسنیم. محقق: علی اسلامی، ج ۲، ج ۴، ج ۶. قم: اسراء.

حسینی، ع. ا. (۱۳۸۳). تعلیم و تربیت اسلامی (مبانی، اصول و منابع). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

دلشاد تهرانی، م. (۱۳۸۷). سیری در تربیت اسلامی. تهران: دریا.

رفیعی، ب. (۱۳۸۱). آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

سبحانی، ج. (۱۳۸۵). هرمنوتیک. قم: موسسه تعلیماتی و تحقیقاتی امام صادق (ع).

شکوهی، غ. (۱۳۸۳). تعلیم و تربیت و مراحل آن. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

صادق زاده قمصری، ع. ر. (۱۳۸۲). بررسی ارتباط معرفت‌شناختی دانش آموزش و پرورش با تعلیم و حیانی اسلام. پایان‌نامه دکتری. دانشگاه تربیت مدرس.

طباطبائی، م. ح. (۱۳۷۴). تفسیر المیزان (ترجمه محمدباقر موسوی همدانی). قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

مطهری، م. (۱۳۸۵). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: صدرا.

مکارم شیرازی، ن. (۱۳۸۱). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

ملکی، ح. (۱۳۸۵). تربیت اجتماعی در سیره نبوت. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.

نوروزی، د؛ و رضوی، ع. (۱۳۹۰). مبانی طراحی آموزشی. تهران: سمت.

معتبر تفسیری و نظرات مفسران و محققان صورت گرفته و از روایات و کتب معتبر روایی استفاده نشده است. مشکل هماهنگی جهت مصاحبه با متخصصان از محدودیت‌های دیگر این پژوهش بود.

همچنین پیشنهاد می‌گردد الگوی تربیت اجتماعی مبتنی بر روایات، نهج‌البلاغه، صحیفه سجادیه و سایر منابع دینی تربیتی و مقایسه و فراتحلیل الگوهای به‌دست‌آمده به قصد نظریه‌پردازی منسجم و مدون اسلامی طراحی گردد. پژوهشی در خصوص نقش خانواده و سایر سازمان‌های آموزشی مکمل در ارتباط با برنامه تربیت اجتماعی مبتنی بر قرآن صورت گیرد. ساحت‌های مختلف تربیت از منظر آیات قرآن کریم بررسی و الگویی جهت کاربرد در برنامه‌های تربیتی کودکان ارائه گردد. محتوای برنامه‌های تربیتی رسانه‌های جمعی مکتوب (روزنامه، مجلات) و تلویزیون از نظر توجه به تربیت اجتماعی در قرآن بررسی و تحلیل گردد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

منابع

قرآن کریم

آقازاده، م. (۱۳۹۰). تکنولوژی آموزشی بر پایه رویکرد ساخت‌گرایی. تهران: آبیژ.

احمدی، ع. ا. (۱۳۸۶). اصول تربیت. تهران: انجمن اولیاء و مربیان.

اصفهانی، ر. (۱۴۰۴). المفردات فی غریب القرآن. قم: دفتر نشر کتاب.

اعرافی، ع. ر.، همت بناری، ع.، و رضایی اصفهانی، م. ع. (۱۳۸۷). مفهوم‌شناسی و روش‌شناسی تفسیر تربیتی قرآن. مجله قرآن و علم، ۳، ۹-۲۲.

افروز، غ. (۱۳۷۰). تربیت اجتماعی انسان از دیدگاه قرآن. مجله پیوند، ۱۴۸، ۵-۸.

اکوان، م. (۱۳۸۷). انسان و عوامل ساختار زندگی اجتماعی او در تفسیر المیزان. مجله پژوهش دینی، ۱۶، ۸۳-۹۸.

باقری، خ. (۱۳۸۵). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی (جلد اول). تهران: مدرسه.

- Hosseini, A. A. (2004). *Islamic Education and Training* (Principles, Principles and Resources). Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Isfahani, R. (1404). *Personalities in the strangeness of the Qur'an*. [In Persian]
- Javadi Amoli, A. (1999). *Source of Thought* (Collection of Quranic Articles and Introductions). Qom: Esraa Publishing Center. [In Persian]
- Javadi Amoli, A. (2010). *Tasnim's commentary. Researcher: Ali Eslami*, vol. 2, vol. 4, vol. [In Persian]
- Motahhari, M. (2006). *Education in Islam*. Tehran: Sadra Publications. [In Persian]
- Makarem Shirazi, N. (2002). *Sample interpretation*. Tehran: Islamic Library. [In Persian]
- Maleki, H. (2006). *Social Education in the Life of Prophethood*. Tehran: Allameh Tabatabai University. [In Persian]
- Nowruz, D., & Razavi, A. (2011). *Basic educational design*. Tehran: Samat. [In Persian]
- Rafiei, B. (2002). *The views of Muslim scholars in education and its basics*. Qom: Research Institute and University. [In Persian]
- Sadeghzadeh Ghamsari, A. (2003). *The epistemological connection between the knowledge of education and the revelatory teachings of Islam*. PhD thesis. Tarbiat Modares University [In Persian]
- Shokouhi, G. H. (2004). *Education and its stages*. Martyr: Astan Quds Razavi Publications. [In Persian]
- Sobhani, J. (2006). *Hermeneutics. Qom: Imam Sadegh (AS) Educational and Research Institute Publications*. [In Persian]
- Tabatabai, M. H. (1995). *Tafsir al-Mizan* (translated by Mohammad Baqir Mousavi Hamedani). Qom: Islamic Publications Office of Qom Seminary Teachers Association. [In Persian]

References

- The Holy Quran.
- Aghazadeh, M. (2011). Educational technology based on a constructivist approach. Tehran: Eij.
- Afroz, G. A. (1991). Social training of human beings from the perspective of Quran. *Payvand Magazine*, 148, 5-8. [In Persian]
- Ahmadi, Ali Asghar. (2007). Principles of Education. Tehran: Parents and Teachers Association. [In Persian]
- Arafie, A., Hemmat Bonari, A., & Rezaee Esfahani, M. A. (2008). Understanding and Methodology of Educational Interpretation of the Quran. *Quran and Science Magazine*, 3, 9-22. [In Persian]
- Bagheri, K. (2006). *A Revisit to Islamic Education* (Vol. I). Tehran: School. [In Persian]
- Bagheri, K. (2005). *A Revisit to Islamic Education* (Vol. II). Tehran: School. [In Persian]
- Bagheri, K. (2003). The possibility and process of civic education in Iran. *Journal of Psychology and Educational Sciences*, 1, 1-20. [In Persian]
- Barkhordari, M. (2008). *Citizenship education* (with emphasis on components). Isfahan: University Jihad. [In Persian]
- Beheshti, A. (2011). *Islam and the education of children*. Tehran: International Publishing Company. [In Persian]
- Beheshti, S. (2010). *Philosophical Applications in Education*. Tehran: International Printing and Publishing Company. [In Persian]
- Delshad Tehrani, M. (2008). *A journey in Islamic education*. Tehran: Darya. [In Persian]
- Ekvan, M. (2008). Humans and Factors of the Structure of His Social Life in Tafsir Al-Mizan. *Journal of Religious Research*, 16, 98-83. [In Persian]